

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота

(магістра)

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ЗІ
СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У СУСПІЛЬСТВО»**

Виконала: студентка 2 курсу
SoO1-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
(заочна форма навчання)
Бинда Ліна Володимирівна

Керівник:
Мельник Людмила Пилипівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи

Рецензент:
Жиляк Наталія Вікторівна
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри соціальної роботи, психології та
соціокультурної діяльності
ім. Т.Сосновської
Навчально-реабілітаційного закладу
вищої освіти «Кам'янець-Подільський
державний інститут»

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У СУСПІЛЬСТВО.....	6
1.1. Особливості дітей зі складними порушеннями розвитку.....	6
1.2. Соціокультурна інтеграція: загальна характеристика.....	22
Висновки до першого розділу.....	42
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ, ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ) ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У СУСПІЛЬСТВО.....	45
2.1. Дослідження стану соціокультурної, дозвіллевої діяльності дітей зі складними порушеннями.....	45
2.2. Педагогічні методи організації соціокультурної, дозвіллевої діяльності дітей зі складними порушеннями.....	53
2.3. Інклюзивна компетентність педагога з організації дозвілля дітей зі складними порушеннями.....	59
Висновки до другого розділу.....	71
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Питання, пов'язані з соціокультурною інтеграцією дітей зі складними порушеннями у суспільство, сьогодні є актуальними для наукового дискурсу. Наявність тяжких розладів здоров'я у дітей породжує соціальну ізоляцію та дезадаптацію дитини, яка обумовлена труднощами в спілкуванні та самообслуговуванні. Паралельно сім'ї, що виховують дітей зі складними порушеннями, зіштовхуються з проблемами надбання дитиною професійних навичок та подолання психологічного бар'єру у спілкуванні. Соціокультурна інтеграція дітей зі складними порушеннями у суспільство це процес, який допомагає досягти участі такої дитини у соціальній взаємодії та забезпечує необхідний рівень її культурної компенсації.

Питання соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство розглядалось багатьма науковцями, зокрема: зв'язок соціальної інтеграції дітей та молоді з інвалідністю з феноменами, близькими до неї за змістом, зокрема соціальною інклюзією та реабілітацією осіб з інвалідністю вивчали: І. Калініченко, О. Клопота, О. Колишкіна, І. Кузава, Н. Пахомова, Л. Руденко, О. Степанова, Г. Слосанська, В. Синьов, М. Шеремет, Д. Шульженко; складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю досліджували: О. Хохліна, В. Тесленко, М. Лукашквич, Т. Семигіна, Т. Єгорова, І. Волкова, В. Церклевич та ін. Проте, все ж низка питань пов'язаних з соціокультурною інтеграцією дітей зі складними порушеннями у суспільство залишається недостатньо вивченою, що дозволило сформулювати тему нашого наукової роботи: **«Особливості соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство».**

Мета роботи – вивчити особливості соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство.

Завдання дослідження:

1. Узагальнити сучасні науково-методичні знання, щодо проблеми соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство.

2. Здійснити дослідження стану соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями (на прикладі соціокультурної, дозвіллевої діяльності).

3. Визначити педагогічні методи організації соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями.

Об'єкт дослідження – діти зі складними порушеннями.

Предмет дослідження – педагогічні методи соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань проведено аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури з теми дослідження, спостереження, анкетування.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалось на базі Комунальної установи «Чернівецький міський Інклюзивно-ресурсний центр №1», Будинку творчості дітей та юнацтва м. Чернівці, Чернівецького палацу дітей та юнацтва. Загалом дослідженням було охоплено 9 дітей зі складними порушеннями, молодшого шкільного віку, їх батьки, а також 17 вчителів-гуртківців школи та педагогів культурно-дозвіллевих закладів.

Практичне значення одержаних результатів: Результати дослідження можуть бути використані фахівцями закладів освіти при організації соціокультурної, дозвіллевої діяльності з дітьми зі складними порушеннями.

Апробація результатів дослідження. Оприлюднення результатів дослідження здійснювалось на студентських наукових конференціях Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка протягом 2021-2022 рр.

Публікації. Бинда Л.В., Мельник Л.П. Особливості соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана

Огієнка / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л.Опалюк. Вип. 36. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. 170 с. С.70-75.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (61 найменування), додатків.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз наукових джерел та результати дослідження засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких висновків:

1. Соціокультурна інтеграція особистості розглядається як процес і водночас система включення індивіда у різні соціальні групи та відносини за допомогою організації спільної діяльності (ігрової, освітньої, трудової). В рамках даного поняття ми визначили, що соціокультурна діяльність, за своєю сутністю, є виховною діяльністю, носить людинотворчий характер, оскільки зорієнтована на людину, на розкриття закладеного в ній духовного та творчого потенціалу, виступає важливим фактором соціально-виховного впливу та інтеграції у суспільство дітей, зокрема зі складними порушеннями.

Діти зі складними порушеннями ми розглядали як поєднання в дитячому розвитку двох чи більше психофізіологічних порушень (зору, слуху, інтелектуального розвитку тощо). Залежно від структури порушень, такі діти поділяються на три основні групи: до першої групи входять діти з двома вираженими психофізичними порушеннями, кожне з яких може викликати аномалію розвитку: сліпоглухі діти, глухі діти з порушеним когнітивним розвитком, слабчуючі з затримкою психічного розвитку, до другої – ті діти, які мають одне суттєве психофізичне порушення (провідне) і супутнє інше порушення, виражене в слабкій мірі, але помітно ускладнююче хід розвитку (діти з інтелектуальними порушеннями та з невеликим зниженням слуху). В таких випадках говорять про ускладнене порушення, до третьої групи входять діти з так званими множинними порушеннями, коли є три і більше порушень (первинних), виражених в різній мірі, і, які призводять до значних відхилень у розвитку дитини: слабкозорі глухі діти з інтелектуальними порушеннями. До множинних порушень можна також віднести і поєднання в одній дитині цілого ряду

невеликих порушень, які мають негативний кумулятивний ефект, наприклад, при поєднанні невеликих порушень моторики, зору і слуху в дитини може бути виражене недорозвинення мовлення.

Таким чином, до дітей із складними порушеннями можна віднести дітей, у яких спостерігаються порушення розвитку сенсорних і моторних функцій в поєднанні з інтелектуальними порушеннями.

2. Дослідження стан організації соціокультурної інтеграції, а саме організації соціокультурної, дозвіллевої діяльності дітей зі складними порушеннями виявило: лише 29,4% дітей зі складними порушеннями залучені до соціокультурної, дозвіллевої діяльності; 80% залучених у соціокультурну діяльність відповіли, що виявляють зацікавленість; найбільш цікавими методами організації роботи дітей зі складними порушеннями виявились у 29,4% – гра, у 23,6% – змагання, у 17,6% – конкурси, у 29,4% – виставки робіт.

Результати нашого дослідження допомогли виявити недоліки у соціокультурній діяльності школи та закладів дозвілля, а саме: епізодичне, спонтанне залучення дітей зі складними порушеннями до дозвіллевої діяльності; недостатнє методичне забезпечення діяльності педагогів-позашкільників, організаторів дозвілля; організаційна та тематична регламентованість масових виховних заходів; перебільшена увага до зовнішнього ефекту при використанні заходів соціокультурного спрямування.

Також результати експерименту демонструють факт використання різноманітних форм дозвілля дітей зі складними порушеннями, про що свідчать результати їх опитування: 77,8% респондентам подобаються організовані в школі дозвіллеві види діяльності, тому що 22,2% – дізнаються багато нового, 44,4% – цікаво проводить час, 33,4% – мають можливість поспілкуватись, 88,9% – подобаються використання різних ігор, 77,8% учням недостатньо дозвіллевих заходів.

Аналіз рівня творчої активності дітей у дозвілєвих заходах було проведено за двома напрямками: в соціальних інститутах та в системі самоорганізованого дитячого дозвілля.

Їх аналіз показує, що працівники різних типів закладів дозвілля, позашкільних установ, вчителі та заступники директорів шкіл із виховної роботи відзначають збільшення активності дітей зі складними порушеннями у дозвілєвих заходах. Таким чином, аналіз стану соціокультурної роботи культурно-дозвілєвих закладів з дітьми зі складними порушеннями засвідчив, що в ній намітились позитивні тенденції, орієнтовані на таку категорію дітей.

3. Соціокультурна діяльність тісно пов'язана з дозвілєвою. Розглядаючи дозвілля як сукупність занять за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні і духовні потреби, в основному відновлювального характеру, варто зауважити, що на відміну від природної особливості відновлення сил людини, дозвілля є специфічним, соціальним способом регенерації цих сил. Тому організація дозвілля може стати важливим фактором фізичного і морального розвитку дітей зі складними порушеннями, а улюблені заняття в години дозвілля сприятимуть покращенню емоційного здоров'я, виходу зі стресових ситуацій і дрібних негараздів.

Для вирішення завдань ефективної організації дозвілєвої діяльності великого значення набуває підбір методів дозвілєвої педагогіки. Методи дозвілєвої педагогіки представляють шляхи і способи здійснення цього процесу в сфері вільного часу.

Зокрема, до методів дозвілєвої педагогіки належать методи гри та ігрового тренінгу, методи театралізації, методи змагальності, методи рівноправного духовного контакту, методи імпровізації.

Педагоги у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами мають знати, як теоретичні основи дозвілля, так і особливості створення освітньо-дозвілєвих програм та організації різних видів діяльності, які розкривають

соціальну сутність дозвілля, основні соціальні інститути дозвіллевої сфери, культурно-історичні витоки організації дозвілля в Україні; а також володіти методикою підготовки різних форм (проведення ігор, конкурсів, свят та ін.) і технологією організації різних видів дозвіллевої діяльності.

Інклюзивна компетентність педагога має проявлятися в майстерності його роботи організувати спільну діяльність учнів різних категорій, зокрема і з складними порушеннями, цілком відповідально оцінювати рівень засвоєних знань навчального матеріалу з різними типами порушень розвитку та вмінні вибирати відповідні прийоми виховного впливу на дітей у класі.

Саме інклюзивна діяльність – передбачає повноцінне включення дитини з особливими освітніми потребами у освітній процес школи – у навчальну діяльність на уроці, у життя класу й школи в позаурочний час. Для цього інклюзивна діяльність педагога передбачає адаптацію освітнього простору: диференціювати навчальний процес, розробити для кожної дитини індивідуальний навчальний план, підібрати відповідне навчально-дидактичне забезпечення, застосовувати найбільш ефективні традиційні й адекватні новітні технології навчання, зробити так, щоб були враховані потреби й особливості кожної дитини, як з особливими освітніми потребами, так і здорової.

Обов'язковою складовою інклюзивної діяльності є вивчення, накопичення і розповсюдження передового педагогічного досвіду в сфері інклюзії в контексті організації дозвілля дітей зі складними порушеннями.

Загальні підсумки дослідження, вказують на те, що мета досягнута, поставлені завдання вирішені. Але разом з тим, проведене дослідження не претендує на вичерпне вивчення заявленої теми. Подальшого дослідження потребують проблеми апробації педагогічних методів соціокультурної інтеграції дітей зі складними порушеннями у суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балахтар В. Використання досвіду організації дозвілля дітей та підлітків в сучасних умовах. *Педагогіка та психологія*. 2009. Вип. 46. С. 11–16.
2. Бех І.Д. Наукові засади створення особистісно - орієнтованих виховних технологій. *Початкова школа*. 2007. №9. С.4-8.
3. Бойчук Ю., Бородіна О., Микитюк О. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015. 117 с.
4. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвіллезнавство : навч. посіб-ник. К. : Центр навч. л-ри, 2006. 208 с.
5. Бочелюк В.Й., Турубарова А.В. Психологія людини з обмеженими можливостями: навч. посіб. Київ. Центр учбової літератури, 2011. 264 с.
6. Веклюк, Л. Методика організації дозвілля різних вікових груп населення. Методичні рекомендації. Ужгород, 2015. 24 с.
7. Воловик А.Ф., Воловик В.А. Педагогіка дозвілля. Харків: ХДАК, 2009. 323 с.
8. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
9. Гусак Л.Є., Мартинюк Т.А. Сучасний стан законодавчого та наукового забезпечення використання соціокультурних засобів у роботі з молоддю з інвалідністю. *Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*. 2020. Вип. 63. С. 179–184.
10. Гончар Т.І. «Рекреаційна проблема» в педагогіці дозвілля школярів: історіографічний аналіз. *Вісник КНУКіМ: зб. наук. праць*. 2002. Вип. 7. С.50-59
11. Донченко Н.П. Мистецтво гри. Навчальний посібник. К.: Вид-во ДАКККМ, 1999.114 с.

12. Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2961-15>
13. Закон України Закон від 21.03.1991 № 875-XII «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=875-12> <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
14. Захарченко В. Розвиток творчої особистості засобами гри. *Мистецтво та освіта*. 2007. № 1. С.44 – 49.
15. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник. К.: УФІМБ, 2007. 302 с.
16. Інвалідність та суспільство : навчально-метод. посіб. / за заг. ред. Л. Ю. Байди. Київ, 2012. 216 с.
17. Інклюзія в дії: стратегії впровадження в Україні та світі: колективна монографія / О. Главацька, Н. Горішна, Г. Слосанська та ін. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2022. 326 с.
18. Інклюзивне навчання : організаційне, змістове та методичне забезпечення : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 236 с.
19. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія та розвиток : монографія / за ред. О.С. Онищенко. К. : НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2013. 184 с.
20. Ковальчук Т. І. Основи педагогічної дозвіллевої діяльності / Т. І. Ковальчук. К. : ДАКККіМ, 2010. Ч. I. 277 с.
21. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Монографія. К.: САММІТ-книга, 2008. 272 с.
22. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: монографія. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

23. Кононенко Н. Особливості формування культури поведінки молодших школярів в умовах дозвільної діяльності. *Рідна школа*. 2006. № 10. С. 18–19.
24. Кочубей Н.В. Культурно-дозвілєве середовище у вимірі екології дитинства. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. № 16. С. 270-275.
25. Кучерявий, О. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Слово, 2014. 94 с.
26. Мартинюк Т.А. Теорія і практика соціальної інтеграції молоді з інвалідністю засобами соціокультурної анімації : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2021. 40 с.
27. Мартинюк Т.А. Основні складові соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. *Педагогічний часопис Волині* : науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2018. № 4(11). С. 183–189.
28. Миронова С. П., О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева. Основи корекційної педагогіки : навч.-метод. посіб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка Кам'янець-Подільський. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 264 с.
29. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
30. Миронюк В.І., Романів О.П., Надь Б.Я. Окремі аспекти нормативно-правового забезпечення соціокультурної реабілітації дітей-інвалідів в Україні. *Україна. Здоров'я нації*. 2018. № 3/1. С.24-29.
31. Обертинська А.П. Масові ігри та свята. К. : Вища школа, 2010. 180 с.
32. Олійник Г. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів 5-7 класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2015. 208 с.

33. Павелків Р. Вікова психологія : підручник. Київ : Кондор, 2011. 469 с.
34. Пантюк. Т.І., Невмержицька О.В., Пантюк М.П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. – 2-ге видання, доповнене і перероблене. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2009. 324 с.
35. Паскаль О. Соціальна робота у сфері дозвілля : навч. посібник. Одеса : Поліграф, 2007. 120 с.
36. *Педагогіка*. Навчальний посібник / за ред. І.П. Анєнкова, М.А. Байдан. Львів : «Новий Світ-2000», 2020. 567 с.
37. Перенчук Ю.М. Використання гри як засобу святкового спілкування учасників масових театралізованих дійств : монографія. К., 2008. 220 с.
35. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник. К. : Кондор, 2008. 406 с.
38. Петровський О.М. Моделювання форм організації вільного часу особистості як умова розвитку культури в Україні : навчальний посібник. К., 2018. 146 с.
39. Піча В. Культура дозвілля. Київ, 1990. 238 с.
40. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник К. : Кондор, 2005. 408 с.
41. *Порошенко М. А. Інклюзивна освіта*: навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
42. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції : Монографія. / за ред. А.Г. Обухівської, Т.Д. Ілляшенко. Київ : Ніка-Центр, 2020. 113 с.
43. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька. К. : «Інтерпроф», 2002. 269 с.

44. Скорик Т. В. Оновлення змісту дозвіллевої діяльності молоді в світлі сучасних тенденцій соціокультурної сфери. *Молодий вчений*. 2018. № 21 (54.1). С. 132–135.

45. Синьов В.М. Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталого дитини: підручник. К. : Знання, 2008. 359 с.

46. Синьов В. М., Шеремет М. К., Руденко Л. М., Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в сучасних умовах України. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: вип. 7, у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Т.2 (7)*. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2016. С. 323-344.

47. Стадненко Н.М., Матвєєва М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002 200 с.

48. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 2007. 232 с.

49. Соловей Т., Чайковський, М. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2013№1 (7), 220–224.

50. Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю в контексті освітньої діяльності ВНЗ : монографія / за заг. ред. Я. В. Новака. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. 211 с.

51. Таранченко О. Соціокультурний контекст змін в освіті осіб з особливими потребами в Україні. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2016. № 4 (80). С. 82 - 96.

52. Філімонов С. Особливості організації дозвілля дітей з обмеженими можливостями здоров'я в умовах санаторно-курортного комплексу. *Збірник наукових праць. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. №9 (11). С. 181-192.

53. Флегонтова Н. М. Педагогічна організація культурного дозвілля школярів: Навчально-методичний посібник. К. : Освіта України, 2007. 144 с.
54. Хохліна О.П. Основи спеціальної психології : курс лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ., 2011. 104 с.
55. Хохліна О.П. Педагогічні та розвивальні ефекти освіти. *Вісник ЛНПУ ім. Тараса Шевченка*. № 13 (93), 2008. С. 204-210.
56. Цимбалюк Н.М. Соціально-педагогічні проблеми удосконалення культурно-дозвілєвої діяльності в закладах культури України (теорія, методологія, практика). К. : КДІК, 2018. 175 с.
57. Цимбалюк Н.М. Дозвілля в Україні. Теоретичні та емпіричні аспекти : монографія. К. : ДАКККіМ, 2003. 224 с.
58. Чайковський М. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2013. №1 (7), 220–224.
59. Черніговець Т.І. Традиційне дозвілля. Програма – запитальник, методичні рекомендації для дослідження пам'яток матеріальної та духовної культури. Рівне. : Ред.вид. відділ РДІК, 2017. С. 64 - 70.
60. Ягупов В. Педагогіка: Навч. посібник. К. : Либідь, 2002. 294 с.
61. Яременко Н. Дозвілєзнавство : навчальний посібник. Фастів : «Поліфаст», 2007. 460 с.